

Keresztben és célkeresztben

Szerzetesek és térítők Dél-Amerikában

Latin-Amerika kora újkori történetének modern magyarországi kutatását hosszú ideig Wittman Tibor (1923–1972) munkássága határozta meg. A neves (hispanista) professzor halálát követően a Szegedi Tudományegyetem Hispanisztikai Tanszékén tovább folytak a kutatások, amelyek idővel egyre inkább a térség 19–20. századi történelmére fókuszáltak. Anderle Ádám és tanítványai kutatásai időről időre önálló és gyűjteményes tanulmánykötetekben láttak és látnak napvilágot. Eredményeik e köteteken kívül egyetemi periodikák (*Acta Hispanica*), illetve részben éppen a *Világtörténet* hasábjain jutottak el az olvasókhoz. Kevésbé ismerősek azonban a magyar közönség előtt a nemzetközileg elismert, magyar származású Szászdi Ádámnak, a Puerto Ricó-i Egyetem professzorának, a spanyol és a portugál, valamint számos latin-amerikai akadémia tagjának a térség történetéhez kapcsolódó kutatási eredményei. Többek között ez utóbbi hiányt igyekszik enyhíteni Szászdi León-Borja Istvánnak, a Valladolidi Egyetem jogtörténész professzorának írása, amely Amerika felfedezésének korába nyúlik vissza, és a Kolumbusz vezette expedíciók célkitűzésein keresztül vázolja a világ minden pontjára kiterjeszteni kívánt evangelizáció eszméjének, illetve a Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd uralkodása alatt kibontakozó univerzális monarchiának a kapcsolatát. Már Kolumbusz második útja alkalmával is nyilvánvalóvá vált – még ha a vállalkozást e tekintetben nem is koronázta teljes siker –, hogy az Újvilág őslakos népeinek katolikus hitre térítése a kolonizáció legfőbb feladata lesz, amellyel párhuzamosan történik az indián kultúra és társadalom civilizálásának folyamata, vagyis az óvilágiak szemében egyedülként helyesnek tartott európai életforma meghonosítása. Ennek érdekében a hódítók részéről szükségesnek mutatkozott kialakítani egy olyan stratégiát, amely céljait megfelelően szolgálja, ugyanakkor alkalmazkodik az elfoglalt területek földrajzi és társadalmi viszonyaihoz. Dél-Amerika esetében ez az egységes szabályrendszer azon az 1582–1583-ban tartott harmadik limai zsinaton született meg, amelyről Constanza López Lamerain írásában olvashatunk.

A dél-amerikai missziók intézményi hátterének kialakulása elősegítette a különböző szerzetesrendek térítőtevékenységét, a kezdeti időszakban elsősorban a ferencesek, majd a domonkosok és a többiekhez képest némi késéssel megjelenő jezsuita rend munkáját. A latin-amerikai őslakosság evangelizációja szempontjából döntő fontosságúnak bizonyult, hogy a Jézus Társasága 1568-ban uralkodói

engedélyt kapott térítőtevékenység folytatására a Perui Alkirályság területén, ezt követték az iskola- és templomalapítások, illetve a Szent Inkvizíció Szent Hivatalának újjvilági felállítása. Dél-Amerika spanyol gyarmatain a jezsuiták négy nagy területen hoztak létre missziós kerületeket, ahol a hatékonyabb térítőmunka érdekében a bennszülötteket a rend által alapított missziósfalvakban, redukciókban telepítették le. A dél-amerikai missziókban részt vettek magyarországi jezsuita atyák is, mint például a komáromi születésű Brentán Károly, akinek több mint negyed évszázadnyi quitói és maynasi tevékenységéről Zajta Loránd tanulmányában olvashatunk, vagy pedig a San Lorenzo redukció élén álló, mosonmagyaróvári Limp Ferenc, akinek eddig a kutatás előtt ismeretlen levelezésébe Babarczi Dóra segítségével nyertünk betekintést. Babarczi és Zajta írásai a korábbi évtizedekben jószérivel ismeretlen, nyilvánosságot alig kapó témával foglalkoznak, hiszen magyar származású misszionáriusok 17–18. századi dél-amerikai működését levéltári források alapján eddig alig vizsgálták. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a missziók történeti forrásainak feltárása a magyar kutatókat jelentős kihívás elé állítja, az eredményes munka érdekében ugyanis a dél-amerikai archívumok nehezen hozzáférhető anyagán kívül számos egyéb levéltár iratait is figyelembe kell venniük, ezek közül a legjelentősebbek nyilvánvalóan a Vatikáni Titkos Levéltár és a sevillai Indiák Levéltárának sorozatai. A két magyar jezsuita páter latin-amerikai tevékenységéről szóló tanulmányok közlésével a Magyarországon folyó kora újkori kutatások egy különleges, kevésbé ismert területére kívánjuk felhívni a figyelmet.

Az óvilági hódítók a bennszülött lakosságot – beleértve a jezsuita redukciókba tömörített indiánokat is – gyakorta mozgósították monumentális építkezések idején, de rendszeresnek számított elhurcolásuk is, hogy az európaiak kezén lévő birtokokon, matéültetvényeken dolgoztassák őket. A redukciós indiánok számára kitörési lehetőséget a missziósfalvakból történő elmenekülés és a bujdosás jelentette, de a telepesek és az őslakosok közötti feszültségek nemegyszer torkolltak fegyveres összecsapásokba, egyike ezen konfliktusoknak a mai Paraguay területén élő guaraní indiánok 1660-ban kitört arecayái felkelése, amelyet Pedro Miguel Omar Svriz Wucherer elemez tanulmányában a sevillai Indiák Levéltárában fennmaradt forrásanyag alapján. A bennszülöttek és az európai telepesek közötti effajta küzdelmek valamennyi dél-amerikai állam történetének fontos mérföldkövét jelentik a nemzetté válás útján. A nemzetállam megteremtése azonban értelemszerűen az ország területének teljes ellenőrzését, határainak pontos rögzítését kívánta meg akár erőszak árán is, különösen ha az egyesítendő országrészeket egy indiánok lakta földszáv korridorként választotta ketté egymástól, mint arról Chile esetében olvashatunk Ludolf Pelizaeus írásában. A sokak szemében csak „üres föld”-ként számon tartott övezet meghódításának kérdése – nevezetesen, hogy ez a spanyol korszakban bevált missziós tevékenység vagy pedig sokkal inkább katonai akció keretében történjen – megosztotta a bevándorlókat, a 19. század közepén jelentkező gazdasági és szociális érdekek azonban hamar pontot tettek e vita végére.

Szemle rovatunk összeállításakor arra törekedtünk, hogy a tanulmányokban megszólaltatott témáknak az újonnan napvilágot látott szakirodalom segítségével további vetületét adjuk. Így ismerhetjük meg Babarczi Dóra magyar jezsuiták

18. századi brazíliai missziós tevékenységét feltáró munkáját, Charles F. Walker a dél-amerikai spanyol gyarmatosítók elleni legjelentősebb felkelésről, a Túpac Amaru névvel fémjelzett lázadásról és annak politikai, társadalmi és földrajzi összefüggéseiről írott monográfiáját, illetve azt a Molnár Gábor szerkesztésében megjelent kötetet, amely Deák Ferenc jezsuita atya majd két évtizedet felölelő chilei küldetésének történetét mutatja be.

Szerkesztő, fordító és térképész kollégáim jelentős áldozattal és lekötelező segítőkészséggel végzett munkája nélkül e szám nem valósulhatott volna meg; e helyütt is köszönet illeti őket. Olvasóinknak örömmel ajánlom e számot, abban a reményben, hogy idővel sikerül tovább gyarapítani azoknak a publikációknak a számát, amelyek a hatalmas kiterjedésű és végtelen kulturális sokszínűséggel kecsegtető dél-amerikai kontinens történetével foglalkozó, kiváló kutatók eredményeit elérhetővé teszik.

Martí Tibor

FRIARS AND MISSIONARIES IN SOUTH AMERICA

Even if his expedition was far from successful in this respect, it was obvious already during the second voyage of Christopher Columbus that the main challenge of colonization in the New World would be the conversion of its indigenous people to Catholicism, undertaken parallelly with the civilisation of Indian culture and society. This was greatly supported by the fusion in the late fifteenth century between the idea of evangelisation and the concept of universal monarchy that emerged during the reign of Isabella of Castile and Ferdinand of Aragon. The Spaniards were no doubt assisted in their conquest of South America by the missionary activities of the Catholic Church, in which the Jesuits played a leading role. In order to enhance the efficiency of conversion, the Jesuits gathered the indigenous Indians into so-called missionary villages (*reducciones*). Both the Indians living in such villages and those outside of them were totally exposed to the conquering powers, and the tension frequently led to armed clashes. Eventually, it was the result of this situation that the nation-states which had emerged in South America by the middle of the nineteenth century, in a state of both economic and social necessity, opted for the military oppression of the Indians instead of continuing the slow and uncertain process of conversion that had been applied in the previous centuries.